

Şahin Sert

<https://orcid.org/0000-0002-6452-6824>

Dr., Ministry of National Education, Türkiye, sertsahin78@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Sert, Ş. (2025). Şeyh Said İsyanında Aşiretler. Tarih ve Düşünce Dergisi, 12 (2), 353-370.

Şeyh Said İsyanında Aşiretler

Öz

Şeyh Said isyanı yakın dönemin önemli olaylarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısa zamanda yayılan isyan, aşiretlerin bir kısmının desteğiyle hızlıca yayılmıştır. Şeyh Said, bölgede dini bir önder olarak kabul edildiğinden aşiretlerin bazılarının desteğini almıştır. İsyanın sebep olarak hükümetin özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı doğu bölgesi için almış olduğu kararlar ve dini reformlar gösterilmiştir. İsyanı önce Şeyh Said, bölge aşiretlerini kendi tarafına çekmek amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla bazen aşiret reislerine mektuplar yazmış bazen de onları ziyaret etmiştir. Bu çabaların bazıları karşılığını bulmuş ve aşiretlerin bir kısmının desteğini kazanmıştır. İsyan başladıktan kısa bir süre sonra bölgede özellikle askeri birliklerin eksikliğinden dolayı kısa sürede başarı kazanılmışsa da bir süre sonra takviye askeri kuvvetlerin gelmesiyle durum tersine dönmüştür. Dolayısıyla isyancılar kontrol ettikleri bölgeleri yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu durum onlarla beraber hareket eden aşiretlerin onlardan ayrılmasına neden olmuştur. Hasenan, Hayderan, Hormek ve Lolan gibi aşiretler isyan boyunca ön plana çıkan aşiretler olarak görülmektedir. İsyanı bakıldığında bölgede bulunan aşiretlerin bir kısmının isyana destek verdikleri büyük bir kısmının ise ya tarafsız kaldıkları ya da hükümet kuvvetlerine destek verdikleri görülmüştür. Araştırmada isyan esnasında bölge aşiretlerinin isyandaki rolüne değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Said, Hasenan Aşireti, Cibran Aşireti, Hayderan Aşireti, Lolan Aşireti.

Tribes in the Sheikh Said Rebellion

Öz

The Sheikh Said rebellion is one of the important events of the recent period. The rebellion, which spread in a short time, spread rapidly with the support of some of the tribes. Since Sheikh Said was regarded as a religious leader in the region, he received the support of some of the tribes. The reason for the revolt was the government's decisions and religious reforms, especially in the eastern region where Kurds lived in large numbers. Before the revolt, Sheikh Said made some attempts to attract the tribes of the region to his side. For this purpose, he sometimes wrote letters to the tribal chiefs and sometimes visited them. Some of these efforts paid off and he gained the support of some of the tribes. Shortly after the rebellion started, although success was achieved in a short time due to the lack of military troops in the region, the situation was reversed after a while with the arrival of reinforced military forces. Therefore, the rebels gradually started to lose the territories they controlled. This situation caused the tribes that acted together with them to separate from them. Tribes such as Hasenan, Hayderan, Hormek and Lolan are seen as the prominent tribes during the rebellion. Looking at the rebellion, it is seen that some of the tribes in the region supported the rebellion and most of them either remained neutral or supported the government forces. In the research, the role of the tribes in the region during the rebellion was tried to be mentioned.

Keywords: Sheikh Said, Hasenan Tribe, Cibran Tribe, Hayderan Tribe, Lolan Tribe

Giriş

Birinci Dünya Harbi'nin bitmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla Kürt aydınlar bağımsızlık amacıyla harekete geçti. Bu amaçla Kürt Teali Cemiyeti etrafında birleşmeye başladı. Cemiyet, 1918 yılında kuruldu. Cemiyetin başkanı Seyit Abdulkadir, başkan yardımcıları Mustafa Zihni Paşa ve Emin Avni Bedirhan'dı. Cemiyetin merkezi İstanbul'du. Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis'te şubeleri bulunuyordu. Kürt Teali Cemiyeti'nin temel amacı İngiliz hâkimiyetinde bir Kürt devleti kurmaktı. Cemiyet 1922 yılında kapandı. 1923'te ise bu cemiyetin fikirlerini savunan bir diğer ayrılıkçı cemiyet olan Azadi (Kürt İstiklal Cemiyeti) teşkilatı Erzurum'da kuruldu. Bu teşkilat, Seyit Abdulkadir, Mutki aşireti lideri Hacı Musa, Cibran aşiretinden Miralay (Albay) Halit Bey ve eski milletvekillerinden Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey tarafından kuruldu (Cemal, 1955, s. 14). Azadi Cemiyetine, Yusuf Ziya Bey'in davetiyle Şeyh Said de katıldı. Çünkü teşkilat üyeleri halk üzerinde çok etkili olmadıklarını biliyorlardı. Bu yüzden halk üzerinde önemli bir güce sahip olan aşiret reisleri ve şeyhlere yöneldiler. Ayrıca Şeyh Said'in teşkilata katılması planlanan isyana dini bir görünüm verme amacı da taşıyordu. Cemiyetin 1924 yılında yaptığı toplantıda bölgenin diğer aşiret reisleriyle, Türk muhalefetiyle, halifelik taraftarlarıyla görüşmeler yapılması benimsendi. Bununla birlikte

isyana katılacak aşiretlerin, liderlerinin emri altında olması, ele geçirdikleri yerlerin kontrolünü sağlamaları, askeri yetkilileri ya bölgeden kovmaları ya da esir almaları, isyana katılmayan aşiretleri isyana katılmaya ikna etmeleri gibi kararlar alındı. Hasenan aşiretinden Kaymakam Halit Bey, Balki aşiretinden Hasan Ağa, Haydaran aşiretinden Şeyh Abdurrezzak, Hüseyin Paşa oğlu Salih Bey ve bazı aşiret liderleri de bu süreçte Cibranlı aşiretinden Miralay Halit Bey ile birlikteydi. Bununla beraber dış destek sağlamak amacıyla Sovyetler Birliği'nden, Fransa'dan ve İngiltere'den destek alınması kararlaştırıldı. Toplantıdan sonraki süreçte bölgedeki aşiret reisleriyle görüşmeler gerçekleştirildi. Fakat aşiretler arasındaki rekabet ve çarpışmalardan dolayı bunları bir araya getirmek mümkün değildi. Burada devreye şeyhler girdi ve halk üzerindeki etkilerini kullanarak aşiretleri bir amaç etrafında birleştirmeye çalıştılar (Serdi, 1994; Bruinessen, 1995; Kaymaz, 2003; Kalafat, 2003). Halifeliliğin kaldırılması, hükümetin çıkardığı azınlıklar kanunu ile Kürtlerin batıya gönderilip yerlerine Türklerin yerleştirilmesi, Kürt dilinin okul ve mahkemelerde kullanımının yasaklanması, Kürt vilayetlerindeki yüksek memurlukların büyük çoğunluğunda Türklerin olması, Kürdistan isminin coğrafya kitaplarından silinmesi, bölgeden alınan vergilere rağmen hükümetin bu bölgelere yatırım yapmaması, 1923 seçiminde hükümetin Kürt vilayetlerindeki seçime müdahale etmesi, hükümetin bölgedeki aşiretleri birbirine kırdırma politikası, Kürt köylerinin askerler tarafından yağma edilmesi, ordudaki Kürtlere baskı yapılması, meclise tekrar seçilmeleri engellenen bazı aşiret ağalarının memnuniyetsizliği Azadi teşkilatının isyana sebep olarak gösterdiği olaylardı (Mesut, 1992; Bruinessen, 1995; Kirişçi & Winrow, 1997). İsyanın çıktığı ve devam ettiği süreçte ülkeyi yöneten Fethi Okyar hükümeti isyan karşısında zayıf kalınca muhalefetin baskısı sonucunda istifa etti ve İsmet İnönü tarafından yeni hükümet kuruldu. Yeni hükümet ilk olarak Takrir-i Sükûn kanununu çıkardı daha sonra ise Şark İstiklal mahkemelerini kurarak isyanı bastırmaya çalıştı (Toker, 1998; Özgeevren, 2002). Şeyh Said isyanı üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda genelde isyanın neden çıktığı, gelişim evreleri, etnik mi dini mi bir isyan olduğu ve isyanda İngiliz parmağının olup olmadığı gibi konulara değinilmiştir. Fakat isyanın çıktığı bölgede aşiretlerin yoğun olması ve isyana fiili olarak iştirak etmelerine rağmen bunların rolü konusunda bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Çalışma ile bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada konu ile ilgili yazılmış araştırma ve hatırat türü eserlerden yararlanılmıştır. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan çalışmalarda ise isyan ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

1. İsyan Öncesi Gelişmeler

Ankara hükümeti bölgede gelişen olayları takip ediyordu. Hükümet, olayda parmağı olan Yusuf Ziya Bey ve Cibranlı Halit'in tutuklanmasını emretti. 10 Ekim 1924'te Yusuf Ziya Bey, Erzurum'da yakalanarak Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderildi. İfadesinde Cibran aşiretinden Halit ve Şeyh Said'in ismi geçtiğinden Cibranlı Halit, 20 Aralık'ta yakalanıp Bitlis cezaevine gönderildi. İsyanı destek vereceği düşünülen Muş'taki önemli aşiretlerden biri olan Huvit (Mutki) aşireti lideri Hacı Musa da yakalanarak Bitlis'e getirildi. Kısa bir süre sonra ise serbest bırakıldı. Yetkililer daha sonra Şeyh Said, Zirkanlı aşireti reisi Kerem Bey ve bölgenin güçlü aşiretlerinden biri olan Hasenan aşireti reisi Halit Bey'i yakalamaya çalıştı (Fırat, 1961; Mumcu, 1993; Çay, 1994). General Kazım, Halit Bey'i yakalamak için bir müfreze gönderdi. Müfrezinin gönderildiğini haber alan Halit Bey, aşiretini toplayarak müfrezeyle bir çatışmaya girmeme kararı aldı. Müfreze komutanına hükümete karşı kötü bir düşüncesinin olmadığını söyledi fakat bir süre sonra tutuklandı. Bitlis'e götürülürken Huvit aşireti reisi Hacı Musa'nın kardeşi Nuh Bey tarafından müfrezinin elinden kurtarıldı. Kendisi hakkında verilen yakalama kararından haberdar olan Şeyh Said ise yaşlı ve hasta olduğunu belirterek Bitlis'e gelemeyeceğini bunun yerine Hınıs'ta¹ ifade vermek istediğini belirtti. Bu isteği kabul edildi. 22 Aralık'ta Hınıs'taki karakola gidip ifade verdi. Elde yeterli kanıt olmadığından dolayı ifadesi alındıktan sonra serbest bırakıldı. Şeyh Said, 27 Aralık'ta Hınıs'tan Karabaşı aşiretinin bulunduğu Kırıkhan² köyüne gitti. Zirkanlı Miralay Selim Bey, Süveydi aşiretinden Yüzbaşı Ahmet Efendi ve bölge ileri gelenleri burada Şeyh Said'i ziyaret etti. Şeyh Said burada kendisini ziyarete gelen kişilere Şeriat-ı Garay-ı Ahmediye için harekete geçilmesi gerektiğini söyledi. Bu arada Cibranlı Halit'ten de bir mesaj aldı. Cibranlı Halit, mesajında isyanın hemen başlatılmasını, Diyarbakır üzerinden Suriye'deki Kürtlerle temasa geçmesini ve taraftarı olan aşiretlerin kendi bölgelerindeki hükümet merkezlerini işgal etmesini söyledi. Bunun üzerine Şeyh Said, Hasenanlı Halit'e kuvvetleriyle beraber Malazgirt³ üzerinden Bitlis'e taarruz ederek Cibranlı Halit'i kurtarmasını istedi (Olson, 1992; Örgüevren, 2002; Han, 2023). İsyan bölgesi farklı mezhepsel anlayışların bir arada bulunduğu bir bölgeydi. Şeyh Said, bölgede yaşayan Alevi aşiretlerinin desteğini sağlamak amacıyla onlarla iletişime geçti. Bu amaçla Şeyh Şerif'i Dersim'e gönderdi. Şeyh Şerif, orada bölgenin ileri gelenlerinden ve aynı zamanda Çarekanlı aşiretinin reisi olan Mustafa Paşa'dan Seyit Rıza ile bir görüşme ayarlamasını istedi. Mustafa

¹ Erzurum'a bağlı bir ilçe.

² Erzurum'un Tekman ilçesine bağlı bir köy.

³ Muş'a bağlı bir ilçe.

Paşa, Seyit Rıza'nın samimi dostuydu. Aynı zamanda Dersim'in önemli aşiret reislerinden Yusufanlı Kamer, Hayderan aşiretinin reisi Kamer ve Areyanlı Yusuf Ağa ile de akrabalık bağları vardı. Mustafa Paşa'nın girişimiyle görüşme ayarlandı. Şeyh Said yaklaşık 40 kişiyle 1924 yazında Dersim'e geldi. Pülümür'de⁴ Mustafa Paşa'nın çadırında Seyit Rıza ile beraber Kureyşan aşiretinden Seyit Hüseyin, Baytar Nuri (Dersimi) ve Alişer Beylerin de olduğu Dersim aşiret liderleriyle görüştü. İsyan için onların desteğini istedi fakat Alevi-Sünni meselesi ve daha önce Hamidiye Alaylarında görev alan Sünni aşiretlerin Alevi aşiretlerine yapmış oldukları eziyetlerin gündeme gelmesi neticesinde ortak bir karara varılamadı. Şeyh Said bunun üzerine hiç olmazsa isyan esnasında tarafsız kalmalarını istedi. Bu isteği kabul edildi (Aşan, 1991; Kahraman, 2011). Şeyh Said aynı zamanda Dersim aşiretlerine mektuplar da yazdı fakat yazılan bu mektuplar herhangi bir sonuç vermedi. Dersim aşiretlerinin bir kısmı tarafsız kalırken Kureşanlar, Şadılı, Pilvenk, Laçınışağı, Bahtiyar, Kırgan, Hayderan, İzolu gibi aşiretler isyana karşı çıktı (Cemal, 2023).

Şeyh Said daha sonra 4 Ocak 1925'te "Emirülmücahidin" ünvanıyla Varto'daki⁵ Alevi aşireti olan Hormek aşireti liderleri Halil, Veli ve Ali Haydar Beylere bir mektup yazdı. Mektubunda, Mustafa Kemal Paşa'yı kâfir olarak niteleyip İslam dininin zulümden kurtulması gerektiğini söyledi. Bu mücadelenin tüm Müslümanlar üzerine farz olduğunu belirterek Hormek aşiretinin de isyana katılmasını istedi. Hormek aşireti liderleri mektubu aldıktan sonra konu hakkında istişare ettiler. Aldıkları kararla isyan başladığı takdirde tüm güçleriyle isyana karşı duracaklarını söylediler (Fırat, 1961, s. 119-120). Mektubu Varto Kaymakamı Sırrı Bey'e gönderdiler. Sırrı Bey de aldığı bilgiyi Muş'taki yetkililere bildirerek hükümetin önlem almasını sağladı. Hormek aşireti ayrıca gizli bir mektupla durumu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdi (Fırat, 1961; Mumcu, 1993). Şeyh Said aynı zamanda İzoli aşireti liderlerinden Puzan Ağa'ya bir mektup yazdı. Mektupta şunları söylemekteydi:

"1300 seneden beri Cenabı Hak'kın Peygamberi göndermekle dinimizi ikmal eylediği, âdât, münâkahat, muamelât ve tehzibi ahlâkı emreylediği ve asrımızın bunlara ilânı harp eylediği ve bunun için ulema, meşayih, beyler ve ağavatımızın ve hanedanlarımızın bu taarruzu imha ve def edecekleri ve eğer ittihad eylemezsek cümlemin muzmail olacağı" (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 14, s. 308)

⁴ Tunceli'ye bağlı bir ilçe.

⁵ Muş'a bağlı bir ilçe.

İsyan hareketinin başlayacağını anlaşılmaması üzerine Varto, Hınıs, Kığı⁶ ve Dersim'deki Alevi aşiretleri, asilere karşı koymak amacıyla hazırlık yaptı. Hormek aşireti liderlerinden Halit Bey bu amaçla bölgedeki diğer Alevi aşiretlerini örgütlemeye çalıştı. Bunun için Karlıova'nın⁷ Liçik köyünde bulunan Cünan aşireti reisi Mehmet Ağa, Balıca köyünden Ali Efendi, Elmalı köyünde Butki aşireti reisleri Seyit Hasan ve Seyit Hüseyin ile görüştü. Buradan Dersim taraflarına gitti ve orada tanıdığı aşiretleri isyana karşı örgütledi. Nazimiye'de⁸ Süleyman Ağa ve kardeşi Bertal Ağa ile görüştü. Kuziçan aşireti beyleri Mustafa ve Hasan Bey ile görüşmek istese de bu gerçekleşmedi (Cemal, 2023).

Dersim bölgesindeki aşiretleri isyana karşı harekete geçirmeye çalışan kişilerden biri de Hüseyin Efendi'di. Malatya bölgesinde yaşayan Hiron aşireti reislerinden olan Ağuçanlı Doğandede Oğlu Hüseyin Efendi (Seyit Hüseyin Dede) isyanın Alevilere karşı ve şeriat amacıyla çıktığını söyleyerek bölge aşiretlerine Cumhuriyet hükümetine destek vermelerini istemişti. Seyit Hüseyin Dede ve Dersimli subay Hıdır komutasında 3000 kişilik bir Alevi kuvveti oluşturulmuştu. Bunun yanında Sivas'ta bulunan Bektaşî Dedesi Seyit Mehmet, isyan esnasında Varto bölgesine gelerek buradaki Alevi aşiretlerini isyancılara karşı örgütlemişti (Mumcu, 1993; Gezik, 2004). 6 Ocak'ta Şeyh Said, oğlu Ali Rıza Efendi, Dimili, Sefkari aşiretleri ve bölge ileri gelenleriyle birlikte Kırıkhan köyünden Karlıova'nın Kanireş köyüne geldi. Burada Cibranlı Halit Bey'in evinde bir toplantı gerçekleştirdi. 8 Ocak'ta dayısı Şeyh Abdullah'ın yaşadığı Melekan köyüne⁹ geldi. Burada Dimili aşiretlerinden Solhan, Tavsi, Omeran, Suveydi, Zikti ile Kurmanç aşiretlerinden Şehki, Mohili, Alik, Azini gibi birçok aşiret lideriyle toplantı yaptı. Daha sonra muharebe cepheleri ve kumandanlarını belirledi. Buna göre, kuzey-kuzey doğu cephesi Melekanlı Şeyh Abdullah'ın komutasında olacak, bu bölgedeki diğer cepheler ise Çan şeyhleri, Hasenan aşireti, Mehmet Ağa, Halile Kete ve Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza tarafından idare edilecekti. Harput (Elazığ) cephesi Gökdereli Şeyh Şerif, Ergani¹⁰ cephesi Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Abdurrahim, Diyarbakır cephesi Zaza Hakkı Bey, batı cephesi Zaza Emir Faruk, Silvan¹¹ cephesi Şeyh Şemseddin tarafından kumanda edilecekti. Şeyh Şemseddin'e destek olmak amacıyla Silif aşireti lideri Şeyh Dodan bulunuyordu. Bunun yanında bazı kararlar daha aldı. Alınan karara göre; Şeyh Said, Genç, Hani,¹² Lice,¹³ Silvan,

⁶ Bingöl'e bağlı bir ilçe.

⁷ Bingöl'e bağlı bir ilçe.

⁸ Tunceli'ye bağlı bir ilçe.

⁹ Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı bir köy.

¹⁰ Diyarbakır'ın bir ilçesi.

¹¹ Diyarbakır'ın bir ilçesi.

¹² Diyarbakır'ın bir ilçesi.

¹³ Diyarbakır'ın bir ilçesi.

Diyarbakır ve Ergani'nin ileri gelen kişileriyle görüşmeler yapacak ve oradan Çapakçur'a¹⁴ dönerek isyanı başlatacağı. Daha sonra ise Diyarbakır ele geçirilecekti. Oğlu Ali Rıza Efendi ise babasından alacağı bir fetva ile Solhan, Ömeran ve Zikti aşiretlerini kendi tarafına çekmeye çalışacaktı. Bölgede yapacağı çalışmalarla Muş ve Bitlis'i kontrol altına alacaktı. İsyanın başlayacağı gün Melakanlı Şeyh Abdullah, Solhan, Ömeran aşiretleriyle Varto'yu kontrol altına alacaktı. İsyan başladıktan sonra Gökdereli Şeyh Şerif Efendi, Palu¹⁵ civarındaki aşiretlerle Elazığ'ı kontrol edecek ve daha sonra ise aşiretlerle Erzincan'a hareket edecekti (Aras, 1992; Olson, 1992; Serdi, 1994; Han, 2023).

Şeyh Said bu kararları aldıktan sonra 15 Ocak'ta Darahini'ye¹⁶ gelip burada bir hafta kaldı. Çapakçur yakınlarındaki Yahtig aşireti reisi Hacı İsmail Ağa'nın evine misafir oldu. Darahini bölgesi Şeyh Said'in dini görüşlerinin kabul edildiği en etkili bölgeydi. Bu süre içerisinde Hacı Mehmet Ağaoğulları, Modanlı Faki Hasan ve Zikti aşireti reislerinden Hacı Sadık ve Yusuf ile görüşme gerçekleştirdi. Onlardan isyan başlayınca vilayet merkezi olan Darahini'yi işgal etmelerini istedi (Fırat, 1961; Serdi, 1994). Darahini'den çıktıktan sonra Botan aşireti reislerinden biri olan Ömer Faro ve daha sonra da Tevsela ve Mıstan aşireti liderleriyle bir görüşme gerçekleştirip gerekli olan talimatları verdi. Lice'de Hakkı Bey'in evine misafir oldu. Orada Lice mirleriyle (ileri gelenler) toplantı yaptı. Hazro ve Hani civarının güçlü bir aşireti olan Zırık aşireti reisiyle de görüştü (Serdi, 1994; Işık, 2005). Şeyh Said, 25 Ocak'ta Hani ve 13 Şubat'ta Piran'a¹⁷ geldi. Piran'da kardeşi Şeyh Abdurrahim tarafından karşılandı. Burada kaldığı süre içerisinde civar bölgelerden birçok kişi kendisini ziyarete geldi. Halka, medreselerin kapatıldığı, bazı gazetecilerin dine hakaret etmeye başladığı, peygambere dil uzatıldığı şeklinde vaazlar verdi. 13 Şubat 1925 günü bir müfreze Şeyh Said'in bulunduğu eve gelerek yanında bazı kaçakların olduğunu belirtip onları istedi. Şeyh Said ise bunları şimdi değil ama daha sonra kendi elleriyle teslim edeceğini söyledi. Bu arada halk ile askerler arasında olaylar çıktı ve bir süre sonra da çatışma başladı (Aras, 1992, s. 37; Akyürekli, 2020, s. 63-64).

2. İsyan Esnasında Aşiretlerin Rolü

Şeyh Said liderliğindeki grup 16 Şubat 1925'te Hacı Sadık, Ömer Faro, Çapakçur'un Mıstan, Haydaran, Hasenan ve Botan aşiretleriyle beraber Lice'yi ele geçirdi. Aynı gün Şeyh Said kendisine bağlı 350 kişilik kuvvetle Darahini'yi aldı. Darahini'nin alınmasında Patyan, Tavsala, Sitan, Yoldaşan, Cemihini, Valirli, Modanlı, Kermuslu, Dirikli ve Yoldaşanlı aşiretleri

¹⁴ Bingöl'ün eski ismi.

¹⁵ Elazığ'ın bir ilçesi.

¹⁶ Bingöl İlinin Genç ilçesinin eski adı.

¹⁷ Diyarbakır'ın bir ilçesi. Günümüzdeki ismi Dicle'dir.

bulunuyordu. Darahini'yi ele geçirmeye giderken Haydar Ağa komutasında Tavaslı, Molla Ahmet komutasında Silvanlı, Ömer Ağa komutasında Butyanlı, Hasan oğlu Abdulhamid komutasında Mistanlı aşiretleri ona destek olmak amacıyla kendisine katıldılar. Darahini ele geçirildikten sonra Modan Aşireti Reisi Faki Hasan, Şeyh Said tarafından Kaymakam olarak atandı. Daha sonra Piranlı Sadık, Liceli Melo Mustafa, Hacı Sadık komutasında Zeki, Şerif oğlu Hacı Selim Ağa komutasında Gernuş aşiretleri, Medrog'lu Sadık Bey, Şeyh İsmail, Tercanlı Reşit Ağa, Hanili Salih Bey kendisine bağlı kişilerle birlikte Şeyh Said'e katıldı. Şeyh Said yaklaşık on bin kişilik bir kuvvet ile Diyarbakır üzerine harekete geçti. Hareket esnasında kendilerine katılmayan Darahini ile Diyarbakır arasında bulunan Kığı bölgesinde yaşayan Sasunak ve Tatukan aşiretleriyle çatışmaya girdi. Çatışma sonucunda bu aşiretlerin lideri Hacı Musa Bey, 400 adamıyla beraber hayatını kaybetti. Yürüyüşe devam eden asilere Demirli köyünden İzoli Aşireti Reisi Bedirağaoğulları da katıldı. Bu arada Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Abdurrahim ise Mıstan ve Botan aşiret kuvvetleriyle Ergani, Maden, Çermik, Siverek¹⁸ civarına ilerledi. Şeyh Said'in Diyarbakır üzerine yürüdüğünü haber alan Silvan'daki grubun kumandanı Şeyh Şemseddin kuvvetleriyle beraber 28 Şubat'ta Şeyh Said'e katıldı. Böylece Diyarbakır önünde yirmi bin kişilik bir kuvvet toplanmış oldu. Diyarbakır'da ise Ordu Müfettişi Kazım Orbay, Vali Cemal Bardakçı ve 7. Kolordu Kumandanı Mürsel Paşa isyancıların şehre saldırısını bekliyorlardı. Bu esnada Mardin ve Siverek'ten askeri kuvvetler destek amacıyla Diyarbakır'a geliyordu. Gelen birlikler Ergani'yi muhasara eden Şeyh Abdurrahim ve Hezül aşiretinden oluşan asileri mağlup ederek onları Çermik tarafına itti. 2 Mart 1925 tarihinde başlayıp beş gün boyunca Diyarbakır'a yapılan hücum başarısızlıkla sonuçlandı (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972). Takviye kuvvete ihtiyacı olduğunu anlayan Şeyh Said, Urfa'da bulunan Milli (Milan) Aşireti lideri İbrahim Bey'in oğlu Mahmud Bey'den yardım istedi. Mahmud Bey'den güneyden Diyarbakır'a taarruz etmesi için haber yolladı fakat muharebe boyunca Mahmud Bey'den her hangi bir yardım gelmedi. Diyarbakır'a yapılan taarruzların başarısız olması üzerine Şeyh Said ve adamları Darahini bölgesine çekildi (Cemal, 1955; T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972; Dersimi, 1979; Aras, 1992; Kalafat, 1992; Olson, 1992; Mumcu, 1993; Örgüevren, 2002). Diyarbakır'ın ele geçirilememesi Şeyh Said kuvvetleri içinde ümitsizliğe yol açtı. Bu zamana kadar isyana katılıp katılmama konusunda kararsız olan bazı aşiretler bu olay neticesinde isyancılara karşı tavır takınarak devlete yanaşmaya başladı (Kahraman, 2011). 1 Mart tarihinde Şeyh Said Siverek'te bulunan

¹⁸ Şanlıurfa'nın bir ilçesi.

Karabahçeli Şeyh Eyüp Efendiye bir mektup yazarak gelişmeler hakkında bilgi verdi. Ayrıca Tirkanlı aşiretinin de kendilerine katılacağını bildirdi (Aras, 1992). 25 Mart'ta Şeyh Eyüp'ün çağrısı üzerine Siverek'te bulunan aşiretler isyana destek verip vermemek konusunda bir toplantı yaptı fakat 2. ve 40. Alayların bölgeye gelmesi üzerine aşiretler dağıldı (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1992). Şeyh Said kuvvetlerinin Diyarbakır'ı kuşattığı esnada Hazro'da Sinikan, Elikan, Reşkotan, Reman, Receban, Pencinaran ve Hafızbınyan aşiretleri isyana destek verip vermeme konusunda bir toplantı yaptı. Bu toplantı sonucunda Şeyh Said kuvvetlerine destek verilmesine karar verildi. Bu amaçla her aşiretin kendi bölgesindeki devlet kurumlarına el koyması istendi. Toplantıya katılan tüm aşiretlerin ortak aldıkları bu karara daha sonra bazı aşiretler uymadı. Bir kısım aşiretler tarafsız kalırken diğer bir kısmı devletin yanında yer aldı. Sadece Silvan ve Elmedina¹⁹ ilçeleri Sinikan ve Alikan aşiretleri tarafından ele geçirildi. Buraların aşiretler tarafından ele geçirilmesinin haber alınması üzerine devlet güçleri kendilerini destekleyen bazı aşiretlerle birlikte bölgeye geldi. Sinikan, Reşkotan ve Bekiran aşiretleriyle askerler arasında Silvan civarında ciddi çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalarda 15 asker şehit, 10 asker ise yaralandı (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972; Sever, 2022).

Gökdereli Şeyh Şerif ve kuvvetleri ise Elazığ bölgesinde bulunuyordu. Şeyh Şerif, savaş deneyimi olan biriydi. Birinci Dünya Harbinde bölgede Ruslara karşı gerilla hareketinde bulunmuştu. Amacı Elazığ'ı alıp daha sonra Malatya ve Dersim'i ele geçirmektir. Şeyh Şerif'in kuvvetleri, Zaza Yado, Çapakçur'un batı kısmında bulunan aşiretler, Musyan, Okçıyan, Azan aşiretleri ile Gökdere ve Palu aşiretlerinden oluşuyordu. Bu kuvvetler 21 Şubat'ta Palu'yu işgal etti. Buradan hareketle Elazığ'a gelirken yol üzerinde bulunan Beritan aşireti de kendilerine katıldı (Fırat, 1961; Kahraman, 2011). 24 Şubat günü Elazığ'a yapılan saldırı sonucunda burası ele geçirildi. Şeyh Şerif, Elazığ'da iken Dersim aşiretlerine bir mektup yazarak yakında oraya geleceğini bildirdi ve sükûnetlerini korumasını istedi. Elazığ'ın ele geçirilmesinden sonra asilerin şehirde yağma ve talana girişimleri üzerine halk isyancılara karşı ayaklandı. Bölgede bulunan Kiferan, Şadan, Lolan, Soran ve Abuzalan aşiretlerinin de halk ile birlikte askeri kuvvetlere destek vermesi sonucunda asiler şehirden atıldı (Dersimi, 1979; Hasretan & Ahmad, 1991; Mumcu, 1993).

Şeyh Şerif ve Zaza Yado komutasındaki kuvvetlerin 5 Mart 1925'te Elazığ'a yaptıkları diğer bir saldırı Beşinci Fırka Kumandanı Kaymakam Nazım Bey tarafından püskürtüldü. Geri

¹⁹ Batman Çayı kenarında bulunan eski şehir merkezi.

çekilen asiler Dersim taraflarına gitti. Buradaki Alevi aşiretleri kendi taraflarına çekmeye çalıştı fakat başarılı olamadılar. Doğu Dersim ve Mazgirt'ten gönderilen aşiret kuvvetleri ve Ohi aşiret reisi Necip Ağa'ya bağlı güçler ile Hiron ve İzol Alevi aşiretleri bunlara saldırarak asileri Pertek bölgesinden çıkardı. Bu muharebede Beritan aşireti lideri Hacı İbrahimogullarıyla, Çapakçur aşiretlerinden birçok asi öldürüldü (Fırat, 1961; T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972; Genelkurmay Başkanlığı, 1992).

Asilerin başarısız olması ümitsizliğe düşmelerine sebep oldu. 16 Mart'ta Şeyh Hasanlılar aşireti reisi Seyit Rıza hariç Dersim'in batı tarafında bulunan Hozat, Çemişgezek, Ovacık ve Pertek aşiretleri Diyarbakır'a kadar gelerek hükümete destek verdi. Dersim'in doğu tarafında bulunan Mazgirt, Çarsancak (Peri), Nazmiye (Kızılkilise) ve Pülümür aşiretleri de devlete verdikleri asker sayısını artırdı. Ayrıca Erzurum, Bitlis, Muş ve Siirt taraflarında bulunan aşiretler hükümete destek verdiklerini bildirdi. Dersim'de Şeyh Said isyanına destek veren tek Alevi aşireti olan Koçuşağı aşiretinin 20 Mart'ta Çemişgezek'e yaptığı taarruz ise başarısızlıkla neticelendi. Nusaybin bölgesinin önemli aşiretlerinden biri olan Huyerki aşireti de Diyarbakır'daki kolorduya destek olmak amacıyla yola çıktı. Bu arada Mart'ın sonuna doğru bölgede hazırlıklarını tamamlayan askeri birlikler yavaş yavaş harekete geçmeye başladı (Cemal, 1955; T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972; Gezik, 2004; Akyürekli, 2016).

Çan şeyhleri Mustafa ve İbrahim'e bağlı kuvvetler ise Çapakçur ve Kığı bölgesinde bulunuyorlardı. Bunlar kendilerine bağlı Siyakar ve Sinsor beyleri, Kığı'nın Karabaş aşiretinden Simhaçlı Hasan aşireti, Şüküran aşireti, Sancak bucağından Cibranlı Avanioğullarından oluşan iki bin kişilik bir kuvvetle Kığı üzerine yürüdüler. Kığı'da askeri kuvvet olmadığından halk ve az sayıdaki jandarma kuvveti asilere karşı koydu. Varto-Kığı bölgesinde bulunan Hormek aşireti liderlerinden Küçükağaoğlu Mehmet Hulusi ve kardeşi Ali Kemal isyancılara destek vermedi. Aksine Mehmet Hulusi üç yüz, Ali Kemal de yüz kişilik bir milis kuvveti oluşturarak asilerle çatışmaya girdi. Hormek ve Lolan aşiretlerinin bu çabaları sonucunda asilerin Erzurum tarafına gidip isyan cephesini büyütmeleri engellenmiş oldu (Fırat, 1961; Hasretyan & Ahmad, 1991; Olson, 1992). Şeyh Said'in daha önce bu aşirete gönderdiği mektup Hormek aşiretinin onlara destek vermesine yardımcı olmadı. Gereken desteği bulamayan bu güçler Çapakçur'a geri çekildi. Üçüncü Ordu Müfettişi Kazım Bey, Hormek aşiretinin bu tutumuna karşı Kığı Kaymakamlığına yazdığı telgrafta Hormek aşiretine teşekkürlerini sunmuştu (Aras, 1992).

Melekanlı Şeyh Abdullah kendisiyle birlikte bulunan Hasenanlı Halit, Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza Efendi ve Cibran aşiretinin önde gelen kişileryle birlikte Solhan,²⁰ Varto, Malazgirt Ağrı, Bitlis ve Muş'u ele geçirmek amacıyla hareket etti. Malazgirt Hasenan aşireti, Bulanık²¹ ise Cibran aşireti tarafından ele geçirildi. Melekanlı Şeyh Abdullah, kendisiyle beraber bulunan Solhan aşireti lideri Mehmet Ali Çeto, Girnos aşireti lideri Hacı Selim, Ömeran ve Meneşkurt aşireti liderleriyle birlikte 19 Şubat'ta Cibranlıların bulunduğu Karlıova'nın Hasanova köyüne gitti. Burada görüştüğü Cibranlı Kamil ve Hotto oğlu Mehmet'ten Hormek aşiretinin kendi taraflarına çekmeleri için çalışmalarını istedi. Hormek aşiretini kendi taraflarına çekmek amacıyla yapılan tüm çalışmalar neticesiz kaldı. Bunun üzerine Cibranlı Kamil ve Hotto oğlu Mehmet, kendi kuvvetleriyle birlikte Şeyh Abdullah'ın kuvvetlerine katıldılar. Varto'nun ele geçirilmesi harekâtına Tokliyanlı aşireti lideri Halit oğlu Kamil Bey ve kardeşi Baba Bey de katıldı. Böylece Şeyh Abdullah yaklaşık 3000 kişilik bir kuvvete ulaştı. Şeyh Said kuvvetlerinin Varto'ya saldıracağını anlayan Hormek aşireti liderlerinden Veli Ağa, Ali Haydar, M. Şerif, M. Halid ve Tatarlı Haydar 100 kişilik bir kuvvetle Lolan aşiretinin bulunduğu köye gittiler. Aldıkları kararları onlara da söylediler ve onların da Varto'nun savunulmasında görev almalarını istediler. Lolan aşireti bu teklifi kabul etti. Bu arada 22 Şubat günü Varto yakınlarındaki Kasman köyünde Cibran aşireti ile Hormek-Lolan aşiretleri arasında çatışmalar yaşandı. İsyancıların Varto'ya ilk saldırısında Belkan, Arbuyan ve Haymik aşiretlerinin isyancılardan ayrılması üzerine isyancılar başarısız oldu. Daha sonra toparlanan isyancılar tekrar Varto'ya saldırıya geçti. Hormek, Lolan ve Gülabsu aşiretleri ile 30 askerden oluşan Muşlu jandarma müfrezesi ve iki bölük süvariden oluşan hükümet kuvvetlerinin Varto'yu savunması sonuç vermedi. Varto, 11 Mart günü Şeyh Said kuvvetlerinin eline geçti. Varto'nun ele geçirilmesinden sonra bölgedeki Alevi aşiretlerinden biri olan Avdelan (Abdalan) aşireti lideri Kamer Çavuş, 40 kişilik bir kuvvetle Halit Bey'in amcası Selim'in köyüne giderek isyancılara desteğini sundu. Varto alındıktan sonra Şeyh Abdullah buradan Erzurum'a yönelirken Hasenanlı Halit ve Ali Rıza ise Bitlis'e gidip Cibranlı Halit Bey'i kurtarmayı düşündü. Cibranlı Halit Bey, aşiretler arasındaki birliği sağlayacak bir kişi olmasından dolayı onun cezaevinden kurtarılması önemliydi. Hasenanlı Halit ve ona bağlı olan aşiret kuvvetlerinin Bitlis'e üst üste yaptıkları taarruzlar ise netice vermedi (Fırat, 1961; Örgüevren, 2002). Varto'nun ele geçirilmesinden sonra Şeyh Abdullah, Varto'dan aldığı kuvvetlerle Muş üzerine yürümeye başladı. Kendisine Cibranlı, Felemez ve Koloto aşiretleri eşlik etti. Şeyh Abdullah'ın

²⁰ Bingöl'ün bir ilçesi.

²¹ Muş'un bir ilçesi.

Muş üzerine yürüdüğünü haber alan Muş Vali vekili Sırrı Bey, Muş eşrafından ve Muş Bidiri aşiretinden topladığı kuvvetlerle asileri Murat nehri üzerinde durdurdu. Bunun üzerine ilerleyemeyen asiler Varto'ya geri döndü (Fırat, 1961).

Muş tarafında bulunan aşiretler isyana herhangi bir destek vermedi. Bu aşiretlerden biri de Ciran aşiretidir. Ciran aşireti reisi Kasım Bey, kendi bölgelerinden geçmek isteyen asilerle mücadele etmiş ve onları bölgesinden uzaklaştırmıştı. Bu durumu telgrafla Muş mebusu İlyas Sami Bey'e bildirmişti:

“Genc'in Oğuz nahiyesinden kaza hududuna geçen eşradan yüz elli kadarı iki gün evvel leylen muntıkamıza girmişlerse de abluka vaziyetindeki tertibat ve tehdidat üzerine hasiren ricaat ettirilerek hadiseye meydan bırakılmadığı ancak dümdarları Hormeklilerle ufak müsademe yaptıkları, hiçbir hareketin muhitimize tesiri olamayacağı.” İlyas Sami Bey, Kasım Bey'in bu hareketine karşılık meclis tarafından Kasım Bey'e uygun bir cevap verilmesini istedi (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 15, İctima senesi 2, s. 112).

Hormek aşiretinin isyancılarla birlikte hareket etmeyip aksine onlara karşı mücadele vermesi hükümet yetkilileri tarafından takdirle karşılandı. Hormek aşireti liderleri 13 Mart tarihinde isyancılarla giriştikleri muharebeler hakkında hükümete bilgi verdi. Bunun üzerine Hınıs Müfreze Kumandanı Kaymakamı Osman Bey, Hormek aşireti liderlerinden Ali Ağazade M. Şerif ve Ağaoğlu Veli Ağalara bir mektup yazarak, gayret ve fedakârlıkları karşısında kendilerine teşekkürlerini sundu. Bunun yanında kendilerine destek olmak amacıyla dört sandık cephane gönderildi. Ayrıca Çarek aşiretinden iki yüz kişi ve jandarma ekipleri Arpaderesi'nde²² bulunan isyancılar üzerine gönderilip, Hormek aşireti liderlerinden bu kuvvetlere katılmaları istendi. Arpaderesi'nde bulunan isyancılar üzerine askeri kuvvetlerin yanında Hormek, Çarek ve Lolan aşiretlerinden oluşan kuvvetler de katıldı (Fırat, 1961; Aras, 1992).

17 Mart 1925'te Arpaderesi'nde Şeyh Abdullah'a bağlı bin kişilik bir kuvvetle yapılan müsademedен sonra Şeyh Abdullah başarısız olup geri çekildi. Bu yenilgi bazı aşiretlerin onlardan ayrılmasına neden oldu. 23 Mart'taki bir diğer müsademede de Hormek, Çarek ve Lolan aşiretlerinin etkili saldırıları sonucunda Şeyh Abdullah ve adamları Şerafettin Dağı'na çekildi. Bu arada bölgeye gönderilen topçu birlikleri sayesinde Varto yeniden hükümet güçlerinin eline geçti (Aras, 1992). Aynı günlerde Osman Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri ile Hormek, Lolan ve Hayderan aşiretlerinden oluşan kuvvetler Şeyh Abdullah ile Cıbranlı

²² Hınıs ile Varto arasında bir geçit.

Kasım komutasındaki asileri kuşatmasına rağmen bu kişiler kaçıp Malazgirt taraflarına gitti (Olson, 1992; Mumcu, 1993).

Malazgirt civarında 34. Alay kumandanı Miralay Talat Bey, Hasenan aşiretinden Halit Bey, Şeyh Ali Rıza ve Zırgan aşireti reisi Kerim'in kuvvetleriyle giriştiği müsademedede galip gelmesi üzerine Hasenanlı Halit ile adamları İran'a doğru kaçtı. Bu muharebelerde Şirvan civarındaki aşiretler, Bitlis Mutkan aşiretleri ve Lolan aşiretleri hükümet kuvvetlerinin yanında oldu. Kaçan asileri Karaköse'deki askeri birlikler ile Van civarında bulunan Haydaran ve Ademan aşiretleri birlikte kovaladı (Fırat, 1961; Olson, 1992; Dersimi, 1979; Işık, 2005). İsyan bölgesinde olaylar devam ederken Şırnak, Cizre, Siirt, Midyat ve Mardin bölgelerindeki aşiretler tarafsızlıklarını korudu. Van-Şırnak arasında bulunan Mankuran, Godan, Bezdima, Alan, Cürğan ve Karısan aşiretleri isyana destek vermedi. Şırnak bölgesindeki aşiretlerin, hükümetin kendilerine verdiği vaatler, ekonomik olarak isyan bölgesine göre daha iyi durumda olduklarından bölgelerindeki huzurun bozulmaması ve İngiltere'den yardım beklmeleri gibi sebeplerden dolayı isyana katılmadılar (Olson; 1992). Beşiri²³ civarında ise 11 Nisan 1925'te hükümet kuvvetleriyle Senikan ve Raçkotan aşiretleri arasında muharebeler yaşandı. Yaklaşık 6 saat süren muharebe neticesinde Senikanlı aşireti dağılarak Raçkotan aşiretine sığındı (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972; Aşan, 1991; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1992).

Olaylar bu minvalde gelişirken 10 Ekim'de yakalanan Yusuf Ziya Bey ile 20 Aralık 1924'te yakalanan Cibranlı Halit Bey 14 Nisan 1925'te Bitlis'te kurşuna dizilerek idam edildi (Akyürekli, 2016; Sever, 2023). Bunların idam edildiğini haber alan Şeyh Abdullah ve Cibran aşireti liderleri Sarıkamış'tan²⁴ yola çıkan 12. Fırkaya pusu kurmak amacıyla yüz atlı ile yola çıktı. Yol üzerinde Seykan, Karabaş ve Zırgan aşiretlerinin de katılımıyla sayıları yedi yüze yaklaştı. 12. Fırka ile çıkan müsademedede Süvari Yüzbaşı Halit Bey şehit düştü. Alay Kumandanı Talat Bey'in çabaları sonucunda asiler geri çekildi. Muş civarına gelen 12. Fırka Kumandanı Osman Nuri Paşa, Çarek aşiretini Hınıs'ı korumakla görevlendirdi, Hormek ve Lolan aşiretlerini ise Varto'nun kuzeyinde bulunan köylere gönderdi (Fırat, 1961).

Hükümet kuvvetlerinin bölgede etkili olmaya başlamaları üzerine Şeyh Said, Şeyh Abdullah, Şeyh Şemseddin, Çan şeyhleri, Hanili Salih, Çapakçur beyleri, Cibran aşireti liderleri 3 Nisan 1925'te Solhan²⁵ ilçesinin Kırvaz köyünde toplanarak durum değerlendirmesi yaptılar. 24 Nisan'da Şeyh Said, yanındakilerle birlikte, Huvit (Huveyti) aşireti lideri Nuh ve Hasenan

²³ Batman'ın bir ilçesi.

²⁴ Kars ilinin bir ilçesi.

²⁵ Bingöl ilinin bir ilçesi.

aşiretinden Halit ile birleşerek Murat nehri üzerinde bulunan Abdurrahman köprüsünden geçip İran'a geçmeyi düşündü. Fakat köprünün askerler tarafından tutulmasından dolayı geçemediler. Bu süreçte bölgedeki Lolani aşireti tarafından saldırıya uğradılar. Bunun üzerine daha fazla ilerleyemeyeceklerini anlayan Cibranlı Binbaşı Kasım, Şeyh Said, Şeyh İsmail, Silvanlı Şeyh Şemseddin, Melekanlı Şeyh Abdullah, Çan şeyhleri İbrahim ve Hasan, Boğlanlı Hacı Halit, Cibranlı Hatto oğulları Mehmet ve Reşit gibi isyanın liderleri 27 Nisan'da, Cibranlı Kamil grubu ise Hormek ve Selçuklu Hüseyin aşiretleri tarafından 28 Nisan'da yakalanıp yetkililere teslim edildiler (Aras, 1992; Olson, 1992; Örgüevren, 2002; Kahraman, 2011). Diyarbakır'da bulunan Şark İstiklal Mahkemesindeki yargılamalar sonucunda Şeyh Said, Tokliyanlı aşireti reislerinden Halit oğlu Kamil Bey ve Baba Bey, Modanlı aşiretinden Faki Hasan, Valirli aşireti reislerinden Hacı Sadık Bey, Tekranlı aşiretinden Şeyh İbrahim, Az aşireti reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman, Yamaç aşireti reislerinden Ali Badan idama mahkûm edildiler (Aybars, 1988; Örgüevren, 2002). Cibran aşiretinden Binbaşı Kasım, İsmail bin Ali, Reşit bin Ahmet, Timur Ağa, Ahmet Ağa, Mehmet bin İbrahim, Süleyman Bey, Yamaç aşireti reislerinde Molla Cemil gibi aşiret üyeleri de farklı cezalara çarptırıldılar (Akyürekli, 2016). İsyanın başlamasıyla beraber bölgede bulunan Az aşireti reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman, Çapakçur civarında bulunan Yamaç aşireti reisi Ali Badan, Kernus aşireti reisi Hacı Selim, Hoşnev aşireti reisi Fevzi, Şiran aşireti reisi Halit Bey ve Nergiyani aşireti isyana destek verdiler (Hasretyan & Ahmad, 1991; Aras, 1992; Mesut, 1992; Mumcu, 1993; Örgüevren, 2002). Bunların yanında Muş'ta yaşayan Huyut ve Hasenan aşiretleri, Bitlis'te bulunan Silkan ve Makso aşiretleri, Siirt'te bulunan Öztürkan, Sınikan ve Molarahme aşiretleri, Hakkâri'de Zengon aşireti, Mardin'de Herki aşireti Şeyh Said'i destekledi (Kalafat, 1992). Cizre'de bulunan Miran aşireti reisi Naif, Taban aşireti reisi Reşit, Puriye (Devriye) aşireti reisi Süleyman, Ulukan (Alevkan) aşireti reisi İbrahim Mehmet, Varesezi aşireti reisi Reşit, Pişri aşireti reisi İbrahim, Musa Reşan aşireti reisi İbrahim Heso, Serbatan aşireti reisi Mehmet gibi aşiret reisleri isyana karşı olduklarına dair TBMM'ye telgraf gönderdiler. Bunların yanında Mardin Midyat bölgesinde bulunan Canberit aşireti reisi Hüseyin, Hasankeyf aşireti reisi Şeyh Ahmet, Keşuri aşireti reisi Gercüşlü Bedrettin, Hevrikan (Huvergin) aşireti reisi Çelebi, Reşan aşireti reisi Cemil, Mehalmi aşireti reisi Halil, Haser (Hisar) aşireti reisi İsmail, İrnas aşireti reisi Salih ve İsmail, Heverki aşireti reisi Haco Ağa hükümete telgraf çekerek hükümetin yanında olduklarını belirttiler (Mumcu, 1993). Siirtli Pençinar (Bahtiyar) aşireti reisi Cemil Çeto, Jiliyan aşireti reisi Resul Muhammed, Raman aşireti reisi Emin Perihane, Mardinli Surgeci aşireti reisi Kamil Eveni, Palulu Ohe aşireti reisi Necip, Piranlı Seyit Molla Mustafa, Liceli Şeyh Selim, Kervarili

Mehmet Kaya gibi aşiretler ve reisleri Türk kuvvetleriyle beraber harekâtlara katıldılar (Serdi, 1994). 9. Kolordu kumandanlığının girişimleri sonucunda Ağrı Bayazıt'taki Celali ve Zeylan (Zilan) aşiretleri; 7. Kolordu kumandanlığının girişimleri sonucunda Mardin, Midyat, Savur, Nusaybin, Cizre civarındaki Balli, Dekorikiki, Halcan, Ömerkan, Hobige aşiretleri; 2. Tümen kumandanı ve Bitlis Valisi'nin girişimleri neticesinde Siirt ve Bitlis civarındaki aşiretler; Elazığ ve Havalisi kumandanının girişimleri neticesinde Dersim civarı aşiretleri isyana destek vermediler (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1992). Van, Erciş, Muradiye, Patnos civarında ikamet eden Haydaranlar, Ademan, Takoriyan ve Mişkan gibi aşiretler Şeyh Said isyanında hükümetin yanında yer aldılar (Fırat, 1961, s. 125). Bunların yanında Abdoyi, Dakuri, Zirkan, Şadili, Adenan ve Torular aşiretleri de isyana katılmayıp, hükümet kuvvetlerini desteklediler (Olson, 1992). Varto ve Hınıs bölgesindeki bir kısım aşiretler hükümet tarafında oldukları için harekete destek vermediler. Şeyh Said'den sonra isyanın ikinci lideri olarak kabul edilen Muş Norşinli Şeyh Ziyeddin'in tüm girişimlerine rağmen Muş'taki aşiretler ile Viranşehir'de²⁶ bulunan Milli aşireti isyana katılmadı (Aras, 1992; Çay, 1994). Adıyaman ve Urfa bölgesinde etkili olan Mırdasi aşireti reisi Şükrü Ağa ise çift taraflı bir politika izledi. Şeyh Said'e Siverek'e kadar gelmesi durumunda onlara katılacaklarını söylerken aynı zamanda Ankara hükümetine de telgraf çekerek 480 adamının olduğunu, isyancılara karşı durmak amacıyla kendilerine silah verilmesini talep etti (Arslan, 2006). Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Dersim, Urfa ve Van bölgesinde bulunan aşiretlerden yaklaşık 51 aşiret Şeyh Said isyanına katıldı. Hasenanlılar, Bekirhan, Badikan, Sevhiyan, İzol, İzolan, Şeyhdoda, Karlılar, Zaza, Percikan, Simikani, Hardi, Zeyve, Araban, Berazi, Bilikan, Cemaldinli (Camadanlı), Cibranlı, Dimili, Dilhıran, Dimilan, Hasanan, Hoyti, Karabaş, Kaskan (Kaskanlı), Zirikan (Zerkanlı), Batuan (Batuvan), Bileşki, Cemmokaki (Çemkari), Dümbülha (Dümili), Herikan, Kışcani (Semsan), Kicani (Ömerhan), Kışcani (Hasinan), Selikan, Teyyani, Kervan, Curanlı (Cibranlı), Halefbey, Huyut (Kuyut, Beygirler), Alikan, Batuvan (Batuhan), Malabini (Maladibo), Pencenar, Ramman, Receban, Sarımi, Sinikan, Sinka, Şırnak, Üstürikan aşiretleri isyanda Şeyh Said'i destekledi (Kalafat, 2003). Diğer aşiretler ise ya tarafsız kaldı ya da devletin yanından yer aldı.

²⁶ Şanlıurfa'nın bir ilçesi.

Sonuç

Şeyh Said isyanına bakıldığında hazırlık aşamasında Kürt Teali Cemiyetinin devamı olan Azadi teşkilatının etkisinin olduğu görülmektedir. Bölgedeki şeyhlerin halk üzerindeki etkisinden faydalanmak amacıyla zikredilen teşkilat Şeyh Said'i de bu topluluğa davet etti. Teşkilatın başkanı olan Seyit Abdulkadir ve Cibran aşiretinden Miralay Halit Bey'in çalışmaları hükümet tarafından öğrenilince bunların tutuklanması isyanın siyasi ve askeri liderlerden mahrum kalmasına neden oldu. Seyit Abdulkadir ve Cibranlı Halit'in tutuklanması Şeyh Said'i isyanın doğal lideri haline getirdi. İsyanının çıktığı Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Muş gibi bölgelere bakıldığında aşiretlerin hâkim olduğu bir bölge olduğu görülmektedir. Şeyh Said bu bölgede aşiretler arasında saygı duyulan bir kişiydi. Şeyh Said, isyan öncesi aşiretlerin desteğini sağlamak amacıyla bölgede bir seyahate çıktı ve bununla birlikte civar bölgelerdeki aşiretlere mektuplar yazdı.

İsyanın başlamasıyla beraber bir kısım aşiretler Şeyh Said ile beraber hareket etti. Kısa zamanda bölgede geçici bir başarı kazanıldı. Bunda bölgede askeri kuvvetlerin azlığının etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca bölgede bulunan askerlerin büyük çoğunluğu bölge halkından oldukları için Şeyh Said'i bilen kişilerdi. Bu yüzden isyan başladıktan sonra bölge halkından olan askerlerin bazılarının isyana katıldığı görülmektedir. Şeyh Said için Diyarbakır'ın alınması önemliydi. Beş gün boyunca Diyarbakır'a yaptıkları taarruz askerler tarafından püskürtüldü. Aşiretlerden oluşan kuvvetlerin düzenli birlikler karşısında başarı kazanma imkânı yoktu. Diyarbakır'ın alınamaması ve isyancıların geri dönmesi aşiretleri ümitsizliğe sevk ettiği ve bunun sonucunda bazı aşiretlerin Şeyh Said'e verdikleri desteği çektikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bir süre sonra takviye askeri birliklerin bölgeye ulaşması neticesinde isyancıları destekleyen aşiretler birer birer ya isyancılardan ayrıldı ya da hükümet kuvvetlerine teslim oldular.

Bölgedeki tüm aşiretlerin isyana destek vermedikleri görülmektedir. Bölgede hem Sünni hem de Alevi aşiretleri bulunuyordu. Sünni aşiretlerinin bir kısmı isyanı desteklerken büyük çoğunluğu ya tarafsız kaldı ya da askerler ile birlikte hareket etti. Bingöl civarında bulunan Hormek ve Lolan Alevi aşiretleri isyana destek vermemişlerdir. Bunun yanında Hormek ve Lolan aşiretlerinin devletle işbirliği içinde oldukları da anlaşılmaktadır. Bu iki aşiret isyan öncesinde isyan hakkında yetkililere bilgi vererek ve isyan esnasında askerlerle ortak hareket ederek isyancıların bölgede başarı kazanmasına engel oldu. Ayrıca yine bu iki aşiretin bulunduğu alanda hükümet güçlerinin rahat hareket etmesi bölgede askeri harekâtın daha rahat gerçekleşmesine yol açtı. Ayrıca Dersim Alevi aşiretlerinin büyük çoğunluğunun da isyana

destek vermedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun yaşanmasında daha önceki yıllarda Sünni aşiretlerinin Alevi aşiretlerine karşı yaptıkları baskının etkili olduğu söylenebilir. İsyanın ana merkezi dışında kalan yerlerden olan Urfa, Mardin, Şırnak, Ağrı gibi şehirlerdeki aşiretlerin de yine Şeyh Said isyanına destek vermedikleri görülmektedir. Bunun yanında isyana katılan aşiretlerin büyük çoğunluğunun Şeyh Said'in etkili olduğu Erzurum-Bingöl-Muş-Diyarbakır civarında bulunan aşiretler olduğu görülmektedir. Aynı zamanda aşiretlerin büyük çoğunluğunun dini amaç uğruna isyana katıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Akyürekli, M. (2016). *Şark İstiklal Mahkemesi 1925-1927*. Tarih Kulübü Yayınları.
- Akyürekli, M. (2020). *Binbaşı Kasım'ın Hatıraları*. Avesta Yayınları.
- Aras, İ. (1992). *Adım Şeyh Sait*. İlke Yayınları.
- Arslan, R. (2006). *Şeyh Said Ayaklanmasında Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Fırat Olayı*. Doz Yayıncılık.
- Aşan, A. (1991). *Şeyh Sait Ayaklanması*. Sistem Matbaacılık.
- Aybars, E. (1988). *İstiklal Mahkemeleri Cilt I-II 1920-1927*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Bruneissen, M. V. (1995). *Kürdistan Üzerine Yazılar* (Çev. N. Kırac, B. Peker, vd.). İletişim Yayınları.
- Cemal, N. (1955). *Şeyh Said İsyanı*. Sel Yayınları.
- Cemal, S. (2023). *İngiliz ve Fransız Arşiv Belgeleriyle Şeyh Said Hareketi*. Nubihar Yayınları.
- Çay, A. (1994). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. Turan Kültür Vakfı.
- Dersimi, N. (1979). *Dersim Tarihi*. Eylem Yayınları.
- Fırat, M. Ş. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Gezik, E. (2004). *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*. Kalan Yayınları.
- Han, A. (2023). *1925 Şeyh Sait Kıyamı Cibranlı Halit Bey ve Azadi Örgütü*. Doz Yayıncılık.
- Hasretyan, M. A. & Ahmad, K.M. (1991). *1925 Kürt Ayaklanması*. Medya Güneşi Yayınları.
- Işık, M. K. (2005). *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*. Doz Yayınları.

- Kahraman, A. (2011). *Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil*. Evrensel Basım Yayın.
- Kalafat, Y. (1992). *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*. Boğaziçi Yayınları.
- Kalafat, Y. (2003). *Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait*. ASAM Yayınları.
- Kaymaz, İ. Ş. (2003). *Musul Sorunu*. Otopsi Yayınları.
- Kirişçi, K. & Winrow, G. (1997). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi* (Çev. A. Fethi). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mesut, A. (1992). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*. Doz Yayınları.
- Mumcu, U. (1993). *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*. Tekin Yayınevi.
- Olson, R. (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı* (Çev. B. Peker ve N. Kırac). Özge Yayınları.
- Örgeevren, A. S. (2002). *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*. Temel Yayınları.
- Serdi, H. H. (1994). *Görüş ve Anılarım (1907-1985)*. Med Yayınları.
- Sever, T. (2022). *1925 Hareketi*. Nubihar Yayınları.
- Sever, M. E. (2023). *Azadi Örgütü ve Cibranlı Halit Bey*. Avesta Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 14, İçtima senesi 2.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 15, İçtima senesi 2.
- T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, (1972). *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, (1992). *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*. Kaynak Yayınları.
- Toker, M. (1998). *Şeyh Sait ve İsyanı*. Yenigün Haber Ajansı.